

Napjaink tanulásszervezési megoldásai a hazai közoktatásban

Tanulásszervezésen az iskolai tanuláshoz szükséges térbeli, időbeli, tárgyi és személyi feltételek biztosítását értjük, melyek révén a tanulási folyamat optimális körülmények között mehet végbe. Napjainkban egyre nagyobb az igény mind a társadalom, mind a tanárok, mind a tanulók részéről, hogy a hagyományos tanulásszervezési módok mellett újszerű eljárások is bevezetésre kerüljenek. A tanulmány a jelen magyar sajátosságok tükrében, számba véve a térszervezés, az időszervezés és a tantárgyszervezés különböző lehetőségeit és megoldási módjait, kíván betekintést nyújtani a témába, ezzel is hozzájárulva az iskolák módszertani megújulásához.

Térszervezés a tanteremben

A tanterem egy osztálynyi tanuló tanításának helyszíne. Belső kialakítását, berendezését és felszerelését az ott folyó oktató-nevelő tevékenység határozza meg (Jeney, 1997).

A tanterem hagyományos berendezése

Egy hagyományosan berendezett tanterembe lépve az ajtó melletti falon falitáblát, címert, órát láthatunk. Előtte tanári asztalt székkal. Mellette technikai eszközök tárolására alkalmas állványt, szekrényt. A tanár kijelölt helyével szemben sorakoznak a tanulói padok, vagy újabban asztalok és székek. Az ablakokkal szembeni falon fogasok, faliújság, hátul szekrény található, esetleg padok a táskáknak. A teremben elől vagy hátul szeméttárolónak is lennie kell. Ma ezeket a berendezéseket kiegészítheti az interaktív tábla, a projektor, számítógép, továbbá a zárható tanulói kisszekrények sora.

A Felbinger sziléziai apát által kidolgozott és bevezetett normarendszer egyik alapelve az együttes tanítás elve (Mészáros, 1984), melyet újabban frontális munkának nevezünk. Ehhez a szervezési módhoz alkalmazkodik a tanteremben a tanár és a tanulók hagyományos elhelyezése. Egy 1870-ben kiadott német szabályzat rögzíti először a padsorok egymás mögötti és párhuzamos elrendezését (Németh, 2004). Így, szemben a tanárral és a táblával a tanulók „tanulási tevékenysége párhuzamosan, egy időben, gyakran azonos ütemben folyik a közös oktatási célok érdekében” (M. Nádasi, 1998b, 369. o.). Ez az elrendezés biztosítja, hogy minden tanuló jól láthassa és hallhassa a tanárt, viszont eltérő képességeik és tudásszintjük miatt nem biztos, hogy mindenki lépést is tud tartani vele. Egy 2004–2005-ben zajlott vizsgálat megállapította, hogy „bútorok elhelyezése a meglátogatott órák többségénél [...] hagyományos: három padsor, ez az elrendezés még akkor is jellemző, ha a bútorok már nem a hagyományos iskolapadok, hanem mobil asztalok és székek. [...] A tanterem terének kihasználása nemcsak iskolánként, hanem pedagógusonként is nagy eltéréseket mutat.” (Szabó, 2006)

Bár vitathatatlan, hogy a frontális munkának is van létjogosultsága az oktatásban, egyre több törekvés figyelhető meg többféle szervezési mód – felváltva vagy szimultán történő – alkalmazására (*M. Nádas*, 1998b) és ezzel együtt a hagyományos berendezés módosítására. Egy mai osztályterem berendezésénél a legfontosabb követelmények: olyan ingergazdag, rugalmasan változtatható, ugyanakkor személyes jellegű, biztonságérzetet nyújtó környezet megteremtése, amely optimális tanítási-tanulási körülményeket biztosít (*K. Nagy*, é. n.).

Hagyományostól eltérő tantermi berendezés

Helen Parkhurst a hagyományos zárt osztályszerkezet helyett a tantermeket szakkabinetté alakította. Földrajz, történelem, természettudományok, matematika szaktantermeket hozott létre és felszerelte azokat a tanításhoz szükséges eszközökkel (*Németh*, 1993). Ma egyre elterjedtebb hazánkban is a szaktantermi rendszer. A legtöbb iskolában található legalább informatikai/számítástechnikai terem és tornaterem. Ezeken túlmenően kialakítható például nyelvi labor, fizika, kémia előadó, magyar, történelem, matematika, biológia, földrajz, ének, rajz, technika szaktanterem. Kialakításukhoz az anyagiakon túl megfelelő tanteremszámra van szükség az iskolában, mivel ezek általában nem alkalmasak más órák tartására. A szaktanterem előnye egyrészt, hogy a tanárnak nem kell felpakolva vándorolnia teremről teremre. Másrészt a helyben biztosított felszerelés lehetővé teszi minden tanuló számára olyan taneszközök használatát, amivel otthon nem biztos, hogy rendelkeznek, például a tanulói kísérletekhez szükséges anyagokkal, eszközökkel, a tanulást segítő kézikönyvekkel, számítógépes programokkal. Hátrányuknak tekinthető, hogy ezeket a termeket a tanulók nem érzik sajátjuknak és nem szeretik a vándorlást, mert az megrövidíti az óráközi szünetekben végzett tevékenységeik idejét. Megvan továbbá az esélye annak, hogy egy-egy holmijukat elhagyják vagy otffejtik valamelyik teremben.

Mind a szaktantermekben, mind a hagyományosan berendezett osztálytermekben a tanulói asztalok és székek hagyományos elrendezésén ma már egyre több pedagógus változtat, vállalva az ezzel járó többletfeladatokat, továbbá a zajt és idővesztésüket. Léteznek olyan számítógépes programok, melynek segítségével az osztályterem berendezése/átrendezése otthon megtervezhető, és kinyomtatva mind a tanárnak, mind a diákoknak segítségül szolgálhat (például: Classroom Architect¹). Frontális munkánál a padok, asztalok U alakú elrendezése biztosítja, hogy senki és semmi ne legyen takarásban. Így minden tanuló jól látható a tanár számára, továbbá a tanulók egymást és a táblai történéseket is jól láthatják. Általában csoportmunkánál, kooperatív technikák alkalmazásakor három-négy összetolt asztalt körülülve dolgozhatnak a diákok. Tréningjellegű foglalkozásokon pedig gyakori, hogy a padokat a fal mellé tolják, és a székeket körbehelyezik a teremben. A tanterem többféle átrendezését segíti, hogy ma már a kétszemélyes mellett egyszemélyes asztalok is kaphatók, illetve a téglalap alakú asztallap helyett trapéz alakú is forgalomban van (például a gödöllői Premontrei Szent Norbert Gimnázium angoltermében is ilyeneket használnak).² Több iskolában úgy rendezik el az asztalokat és a székeket, hogy maradjon hely beszélgetősaroknak szőnyeggel, üléspárnákkal.

Akármilyen elrendezést is alkalmaznak a pedagógusok, mindig ügyelni kell arra, hogy legyen elegendő hely a közlekedésre, és a tanulók személyes dolgaikat (például táskák, tanszer, ruházat) tudják hova helyezni. Nem szabad arról sem elfeledkezni, hogy óra végén a termet vissza kell rendezni. A következő tanórán ugyanis egyáltalán nem biztos, hogy az asztalok és székek helyzete a célnak legmegfelelőbb. A rendrakás – a takarítás megkönnyítése érdekében – természetesen az utolsó órára is vonatkozik.

Másfajta jó megoldásokra is találhatunk példát, ha bepillantunk egy-egy alternatív iskola tantermébe. Maria Montessori (2002) olyan csoportszobákat hozott létre, amelyekben valamennyi bútorzat természetes anyagból készül, méretük a gyermekek életkorához igazított, az önálló tevékenységhez minden elérhető helyen található. Fontos szempont volt nála továbbá, hogy a berendezés tartós, szép és lemosható legyen (Montessori, 1995). Ezt az elvet követve például a Montessori-pedagógiát alkalmazó fővárosi Batthyány Lajos Általános Iskolában egy-egy tanteremben a padokat csoportokba rendezik, a tantárgyi eszközöket szekrényekben tárolják, a tanulók személyes felszerelése polcokon helyezhető el, továbbá a szabadidő eltöltéséhez külön sarok áll rendelkezésre.³ A magyarországi Montessori Egyesület bázisiskolájában a gyerekszobához hasonló tantermekben a diákok a hozzájuk méretezett, könnyen mozgatható bútorok segítségével maguk alakíthatják ki azt a területet, ahol didaktikai eszközök segítségével fedezhetik fel a tananyag egyes részeit. Az eszközök témakörönként és nehézségi fokunként csoportosítva szabad polcokon érhető el a számukra.⁴

A Rudolf Steiner által leírt Waldorf-iskolák törekednek az épület és a természet összhangjának megteremtésére. A belső terekben használt színek is eltérnek az iskolákban általában használatosaktól (Németh, 2004). Magyarországon több településen is működik Waldorf-iskola. Közülük például a szombathelyi Perint-parti Szó-fogadó Waldorf Iskolában is színesek a tanterem falai. „Minden osztálynak külön rezidenciája van – nem vándorolnak, nincsenek szakterem. Ahány osztály, annyi stílus – régi szekrényekkel, tömörfa asztalokkal és székekkel, igényes textíliákkal, és sok-sok, a gyerekek által készített kézműves remekkel” (Pais-H., 2011). A Debrecen-kismacsi Napraforgó Waldorf Iskolában pedig „az osztályterem át tudnak alakulni intim, meleg, szőnyeges kuckóvá, ahová a gyerekek behúzódva, a földre telepedve zenélnék, mesélnék és olvasnak, de tud színpad vagy éppen bálterem is lenni, a szülőkkel együtt töltött ünnepi alkalmak helyszíne, s alkalmas a frontális órák megtartására, de a kiscsoportos munkára is.”⁵

Celestin Freinet funkcionálisan megtervezett és berendezett tanulási környezet kialakítására törekedett. Így a tantermekben zöld szárnyas falitáblák, faliújság, a tanító íróasztala, könnyen mozgatható asztalok és székek, polcok, makettek, változatlan elhelyezésű kísérletező asztalok, kiállítóasztalok, olvasókönyvtár található. A falak mentén, a sarkokban és a folyosón többféle műhely van kialakítva: nyomda és sokszorosító műhely, audiovizuális terem, villamos műhely, művészeti tevékenység műhelye, természettudományi műhely, asztalos- és lakatosműhely, varróműhely és konyha (Freinet, 1982). A magyarországi Freinet-pedagógiai módszert alkalmazó iskolák közül például a szentesi Deák Ferenc Általános Iskola egyszemélyes, könnyen mozgatható asztalokkal rendezi be a termeit, melyekben pihenősarkot, mesesarkot, vitasarkot, élő sarkot, kézműves sarkot és boltot is kialakít (Varga, 1999). A pilisvörösvári Palánta Iskola is a térkialakításakor nagyban támaszkodik Freinet szellemiségére. „A mozgatható asztalok, a polcok, az akvárium és a műhelysarok, a vitrinek a hangszerekkel és egyéb eszközökkel, sokkal inkább árasztják egy műhely, szellemi és művészeti alkotó műhely, egy munkaszagú laboratórium hangulatát, semmint egyfajta mindennapos oktatás végrehajtásának lehangoló érzetét” (Kristóf, 1998).

A Peter Petersen által kidolgozott Jenaplan szerint a tanteremnek alkalmasnak kell lennie arra, hogy különböző életkorú gyermekek csoportmunkában együtt dolgozhassak. Ehhez minden csoportnak külön iskolai lakószobát biztosít, könnyen mozgatható (egy- és kétszemélyes) asztalokkal és székekkel, melyek akár a szabadba is kivehetőek. (Napjában 2–3-szor rendezik át a tanulók a termet a különböző tevékenységekhez.) Emellett szükség van egy szekrényre, melyben a taneszközöket tárolják, és két tároló szekrényre a mappákhoz. A falakon egészen a padlógig falitáblák vannak és sok párkány a gyermekek számára kedves dolgok kitételéhez. A tanulók helye a csoportmunka függvényében változó. A tanulók terembeli és iskolán belüli mozgása nem korlátozott (Petersen, 1998).

Az alternatív pedagógiák közül a Jenaplant alkalmazó hazai iskolák egyikében, a Perbáli Általános Iskolában mozgatható asztalok és székek vannak. A teremben található szőnyeg a körbeszélgetések, olvasás, játék, pihenés színtere. A tankönyveket a falak melletti polcokon dobozokban tárolják. Az otthonosságot biztosítja a sok élő növény és a tanulók által készített dekorációk (Suhajda, 2003).

Winkler Márta, aki maga kísérletezett ki saját alternatív módszert és alapított hozzá Magyarországon elsőként alternatív iskolát Kincskereső néven, kilencféle tételrendezést dolgozott ki a különböző feladatok sajátosságaihoz igazodva. Az alapelrendezésben, amit minden alkalommal visszaállítanak, a terem a hagyományos osztályteremhez hasonlít. Az alapvető különbség az, hogy az asztalok hármásával, félkörívesen vannak elhelyezve és a tanári asztal a terem sarkában található. Mesemondáskor és bábozáskor a tanulók földre helyezett párnákon ülnek. Ábrázoló és technikai jellegű feladatoknál három asztalt téglalap alakban összetolnak. Csoportmunkák és vetélkedők szervezésekor a székeket a tábla elé rendezik. Differenciált munkák végzése során a tanulók egy része asztaloknál, másik része párnákon ülve dolgozik. Dramatikus játékoknál és ünnepek alkalmával a terem közepét szabadon hagyják. Az asztalok hagyományos elrendezésben tornaeszközként használhatók testnevelés órán (Winkler, 2001).

A budapesti Alternatív Közgazdasági Gimnáziumban, az ország első alapítványi iskolájában olyan környezet kialakítására törekednek, amely átlátható, biztonságos, otthonos és szabad felhasználású mindenki számára. Igazodik a tanulók életkorához, igényeihez és izlésvilágához. Az iskola valamennyi ajtaja nyitott, a tanári és tanulói terek átjárhatók, kivéve, ha éppen csendet igénylő tevékenység folyik. Minden osztálynak saját terme van, könnyen mozgatható egyéni tanulóasztalokkal, tanulóakra tervezett székekkel berendezve, a mindenki kapcsolatba kerülhet mindenkivel alapelv érvényesítésével.⁶

A budapesti Alternatív Közgazdasági Gimnáziumban, az ország első alapítványi iskolájában olyan környezet kialakítására törekednek, amely átlátható, biztonságos, otthonos és szabad felhasználású mindenki számára. Igazodik a tanulók életkorához, igényeihez és izlésvilágához. Az iskola valamennyi ajtaja nyitott, a tanári és tanulói terek átjárhatók, kivéve, ha éppen csendet igénylő tevékenység folyik. Minden osztálynak saját terme van, könnyen mozgatható egyéni tanulóasztalokkal, tanulóakra tervezett székekkel berendezve, a mindenki kapcsolatba kerülhet mindenkivel alapelv érvényesítésével.

Időszervezés

„Az oktatás alapvető, de nem kizárólagos szervezeti formája a mai magyar iskolában a tanítási óra.” (M. Nádasi, 1998a, 357. o.) Az elméleti tanítási órák a legtöbb iskolában reggel 8 órakor kezdődnek. E tekintetben azonban az egyes intézmények között eltérés van. Van, ahol már fél 8-kor megkezdődik a tanítás, és olyan iskola is, ahol csak fél 9-kor. A kezdési időt elsősorban az befolyásolja, hogy a diákok pontos érkezése – a közlekedés függvényében – mikortól várható. Szervezési okokból – az iskolai szülői szervezet és az iskolai diákönkormányzat egyetértésével – nulladik óra is beiktatható az órarendbe.⁷ Vannak olyan iskolák, ahol egyáltalán nem élnek ezzel a lehetőséggel. Más intézmények

vagy automatikusan a 8 órás kezdéshez igazítják a nulladik órára való becsengetést, vagy – annak érdekében, hogy ne kelljen túl korán kelni a tanulóknak, illetve, hogy időben beérhessenek az iskolába – az első órát későbbi időpontra teszik. Ezt a megoldást választotta például a budapesti Szent István Közgazdasági Szakközépiskola és Kollégium, ahol a nulladik óra 7.35-kor, az első óra pedig 8.30-kor kezdődik.⁸

Tanórák hossza

A közoktatásban egy 1911-es rendelet hatására (M. Nádasi, 1998a) a tanórák általában 45 percesek. Ettől azonban el lehet térni. Rövidebb és hosszabb (maximum 60, illetve 90 perces) tanítási órákat is lehet szervezni.⁹ Egy 2005-ös felmérés alapján azonban az iskolák csak ritkán élnek ezzel a lehetőséggel (Radnóti, 2006).

A legerjedtebb mód, hogy igazgatói döntés alapján esetenként 35–40 perces rövidített órákat tartanak egy-egy tanítási napon, elsősorban iskolai ünnepély, az iskola épületében tartandó délutáni verseny, osztályozó értekezlet, továbbképzés, áthelyezett munkanap miatt. Ilyen esetekben a szokásos órai mozzanatokon belül általában csak a számonkérést, dolgozatírást szervezik át másik időpontra a tanárok, illetve „lazább”, például filmnézéssel, játékkal egybekötött órát tartanak. 45 percnél egész évben rövidebbek a tanórák néhány intézményben (például 40 percesek a mecseknádasdi Liszt Ferenc Általános Művelődési Központ, Általános Iskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézményben).¹⁰

Dupla (2x45-perces) órák tartásáról is dönthet az iskola igazgatója vagy a tagintézmény vezetője mind általános, mind középfokú oktatás esetében. Ez általános esetben indokolt lehet a tanítási nap elején (például az epochális oktatásnál), vagy a végén (azért, hogy a bejáró tanulók elérjék a korábbi buszt, vonatot); vagy ha bemutatóóra vagy projektóra tartására kerül sor. Tantárgytömbösítés esetén akár kettőnél is több óra is lehet egymás után ugyanabból a tárgyból.¹¹ A tantárgytömbösített órák általában az óráközi szünetek megtartásával valósulnak meg. Amennyiben a feladat jellege indokolja, akkor azonban az iskolai szabályozás alapján két tanóra egyben is tartható (például a körmendi Kölcsey Ferenc Gimnáziumban).¹²

Az összevont órák elsősorban az alternatív iskolákban jellemzőek. A Waldorf-iskolákban a főoktatás időtartama általában 120 perc, de vannak olyan iskolák, ahol ennél valamivel rövidebb idő áll rendelkezésre az epochákhoz (például a miskolci Hámori Waldorf Iskolában 110 perc).¹³ A főoktatás több, mint két tanórás ideje három részre tagolódik. A tanulási szakasz előtt ritmikus gyakorlatokat végeznek a diákok, utána pedig mese vagy történet következik. Az egyes részek időbeli aránya az osztálytanítótól függ, aki ennek megítélésében a tanulók életkori sajátosságaihoz igazodik (például a tóki Kisgöncöl Waldorf Iskolában).¹⁴

A rugalmas órakeretet a Waldorf-iskolákon kívül más alternatív intézmények is biztosítják egy-egy foglalkozás számára. A budapesti Bethlen Gábor Általános Iskola és Újreál Gimnázium Kincskereső Tagiskolájában a szaktanárok és külső előadók által tartott órák kivételével a többi tanóra hosszát az osztályfőnök döntheti el a tanulók aktuális testi, lelki állapotának függvényében.¹⁵ A budapesti Humánus Alapítványi Általános Iskolában pedig nem tanórát, hanem folyamatot szerveznek, melynek időtartama a tanulóktól függ. A tanórákat négy egységre osztják fel, ezeket felbontják témákra, a témákat pedig napokra, tanítási egységekre. A nagy egységek végén rendszerező hetet tartanak (Csillag, Csirmaz, Horváthné, Mikóné és Orbán, 1999).

A pedagógiai projekt „valamely összetett, gyakran a mindennapi életből származó téma; a témafeldolgozáshoz kapcsolódó célok, feladatok meghatározása, a munkamenet és az eredmények megtervezése; az eredmények bemutatása”.¹⁶ Az iskolai projektek

megvalósításához sem elégséges általában a 45 perces órakeret. A rövid távú projektek egy hétnél rövidebb idő, akár egy-két tanóra alatt valósíthatók meg. A középtávú projektek időtartama egy-két hét. A hosszú távú projektekhez több hétre is szükség van. Vannak olyan iskolai projektek is, amelyek egész tanévre szólnak. A projektfeladatok megoldása történhet tanórai keretekben és tanórán kívül is. A projektek szervezhetők úgy, hogy meghatározott időtartamban csak az azzal kapcsolatos feladatokkal foglalkoznak a tanulók. A nem folyamatos időtartamú projektek esetében a tanórákat a szokásos rendben megtartják a tanárok, és hetente csupán néhány órát fordítanak a tanulókkal a projekttémák feldolgozásra. (Hegedűs, Mayer, Szécsi és Zombori, 2002).

„A tananyag komplex elsajátításának egyik lehetséges formája az úgynevezett témahét, amikor az adott tárgykört a diákok három-öt tanítási napon, esetleg hosszabb időkeretben iskolai és iskolán kívüli helyszíneken, rugalmas időkeretek között, változatos tevékenység típusok és sokszínű módszertani eszközök segítségével dolgozzák fel.”¹⁷ Egy egészségügyet például a nyírábrányi Ábrányi Emil Általános Iskolában a 2009/2010-es tanévben a következőképpen ütemezték: november 16. és január 4. között összesen 13 feladat megvalósítását tűzték ki célul 40 óra felhasználásával, melyből a konkrét program lebonyolítására 10 órát kívántak fordítani.¹⁸

A kezdő pedagógusnak az egyik nehézséget éppen az okozza, hogy a tanóra időbeosztását megfelelően szervezze (Szivák, 1998). Bár az óravázlatban feltünteti, hogy melyik tevékenységre mennyi időt szán, gyakori, hogy a rendelkezésre álló időkeretet nem tudja kitölteni, előbb végez a feladatokkal, mint ahogyan azt előzetesen becsülte. A gyakorló tanár egy idő után „beáll” a 45 percre, anélkül, hogy a karóráját kellene figyelnie, viszonylag pontosan fejezi be a tanórát. Ehhez arra is szükség van, hogy az előre nem tervezett, illetve nem tervezhető órai eseményekre megfelelő módon tudjon reagálni, illetve a holtidőket is tudja hasznosítani. Akkor azonban, ha egy intézményben belül is eltérő az egyes foglalkozások hossza, például tömbösítés miatt, ez a fajta időgazdálkodás sokkal nehezebben alakul ki. Segítségül szolgálhat a tantervekben falióra elhelyezése. Célszerű ehhez azt a falat kiválasztani, amit a tanár és a tanuló egyaránt jól láthat tanóra közben. További megoldás lehet a kicsengetés előtt 5 perccel megszólaló jelzőcsengetés. Ezt azonban nem minden iskola alkalmazza, mert a tanulók ilyenkor hajlamosak egyből elkezdni a tanszereik összepakolását, és már nem nagyon figyelnek a tanárra.

A kooperatív technikák között is több jó ötletet találhatunk az időszervezésre. Csoportos tevékenység esetében célszerű csoporton belül „időfelelőst” kijelölni, aki ügyel arra, hogy a rendelkezésre álló idő alatt végezzenek a feladatokkal (Zágon és Nagy, é. n.), vagy „Tüstént kapitányt”, aki sürgeti a többieket (Bacskaý, Lénárd, Rapos és L. Ritók, 2008). Az a tanuló vagy csoport, amelyik a többieknél korábban végez a feladatával, úgynevezett „időkitöltő kártyát” kérhet a tanártól, vagy vehet el maga is egy erre a célra rendszeresített helyről. A kártya egyik felén a témához kapcsolódó feladat, a másikon általában annak megoldása található. Gyakori, hogy ilyenkor valamilyen, a tananyaghoz kapcsolódó rejtvényt oldhatnak meg a diákok. Ügyelni kell azonban arra, hogy a megoldás ne legyen túl időigényes (Zágon és Nagy, é. n.).

Tantárgyszervezés – órarend

Tantárgyak között

Az ötnapos munkahéthez igazodva Magyarországon 1982-ben vezették be az ötnapos tanítási hetet (Sáska, 2001). Az egyes tanítási napokon hazánkban az órarend szerinti oktatás a jellemző. Az órarend a kötelező, a rendkívüli, a választható és a fakultatív tárgyak tanítási óráinak arányos és változatos beosztása (Fehér, 1997). Az osztályok

órárendjének összeállítása során a jogszabályi megkötéseket, az egyes tantárgyak óraszámait, a tantárgyak csoportbontási szükségleteit, a tantermek számát és befogadóképességét, évfolyamonként és osztályonként a tanulói létszámot, a tanárok végzettségét és kötelező óraszámát, felmenő rendszerben a tárgyat tanító tanárok folyamatosságát kell elsősorban összehangolni.

Először óratervet kell készíteni, mely tartalmazza az adott tanévben tanítandó tantárgyak óraszámait osztályokra lebontva. Ezt követi a tantárgyfelosztás, mely meghatározza, hogy a tanárok melyik osztályokban milyen tantárgya(ka)t fognak tanítani. Az iskolai (tanáronkénti és osztályonkénti) órarend összeállítása az utolsó lépés. Az iskolai órarend készíthető manuálisan, vagy ma már különböző, erre a célra kifejlesztett számítógépes programok segítségével.¹⁹ Továbbá, ahol elektronikus naplót használnak, ott az oktatásszervezési modulon belül lehetőség van tantárgyfelosztás és órarend készítésére.²⁰ A fenti feladatokat az iskolában az igazgató által erre kijelölt személyek végzik.

Jelenleg csak a maximális óraszámokra van hivatalos megkötés. A tanulók kötelező tanórai foglalkozása a 4–6. évfolyamon napi négy vagy öt, a 7–8. évfolyamon napi öt, a 9–10. évfolyamon napi öt vagy hat, a 11. évfolyamtól napi hat tanítási óránál nem lehet több.²¹ Az új köznevelési törvény a tanulók heti óraszámáról rendelkezik, a heti 5 testnevelést is beleértve: az 5–6. évfolyamon 28; a 7–8. évfolyamon 31; a 9., és 11–12. évfolyamon 35; a 10. évfolyamon pedig 36 a finanszírozott foglalkoztatási időkeret.²²

Az intézmények Szervezeti és Működési Szabályzata tartalmazhat azonban olyan szempontokat is, melyek figyelembevételével a tanulók órarendje a tanulók szellemi és fizikai terhelhetőségéhez nem csak formailag, hanem tartalmilag is alkalmazkodik. Például a budapesti Kempelen Farkas Gimnázium az alábbi alapelveket fogalmazta meg: A heti két vagy három órás tárgyak ne legyenek egymás utáni napokon. A hét elejére több órát szervezzenek, mint a végére. Az órarend elején főleg nem készségi tárgyak szerepeljenek. A készségi tárgyak egyenletesen legyenek elosztva a hétre, és egy nap csak két-három órát foglaljanak le. Az összevont testnevelésórák hosszabb óráközi szünet előtt kerüljenek megtartásra.²³

Továbbá figyelembe kell venni, hogy lehetőség szerint a tanulóknak ne legyen lyukas órája; a szaktantermek kihasználtságuk legyenek; osztálybontás, osztály-összevonás esetében rendelkezésre álljon megfelelő méretű és a tantárgy jellegéhez igazodó tanterem.²⁴ Természetesen az órarend összeállításakor a tanulók mellett a tanórákat tartó pedagógusok igényeire is tekintettel kell lenni. A tantestület tagjai – az órákedvezményektől eltekintve – egyforma mértékben legyenek tanórákkal leterheltek; a tanárok folyamatosan, minél kevesebb lyukas órával taníthassanak; igény szerint részt vehessenek továbbképzéseken; ezek ideje alatt megoldható legyen a szakszerű helyettesítés; az osztályfőnök a szaktárgyait taníthassa a saját osztályában is.

Az órarend vonatkozhat teljes tanévre, vagy a tanév egy félévére. Ezen belül lehet minden héten azonos, vagy kéthetente ismétlődő. Ez utóbbi esetben A (páros) és B (páratlan) naptári hétre osztják el az iskolákban az egyes tantárgyak kötelező óraszámát. Ez a fajta megoldás akkor indokolt, ha legalább egy tantárgy egy hétre eső kötelező órászáma nem egész szám, vagy ha egy vagy több tárgyból tantárgytömbösítést vezet be az iskola.

Összevont osztályok esetében az órarend összeállításánál figyelembe kell venni, hogy melyek azok az órák, amelyeken valamennyi érintett osztály együtt tevékenykedik a tanárral (közös közvetlen), és melyek szervezhetők úgy, hogy amíg a tanár az egyik osztállyal halad a tananyagban, addig a másik osztály önállóan tanul (közvetlen és önálló) (N. Tóth, 2013). A kerettantervben található erre vonatkozó javaslatok (Csonka és Szilágyi, 2008).

A sokféle kötöttség és időnként a pedagógusok egyedi igényeinek figyelembe vétele miatt rendkívül nehéz olyan órarendet összeállítani, amelyik a tanulók pszichés igényei-

hez maximálisan alkalmazkodik. Az egyes alternatív pedagógiák éppen ezért a tanórák szigorú egymásutánja helyett napi és/vagy heti ritmusban tartják a foglalkozásokat.

A Montessori-féle pedagógiában közös alapszintű tananyag van. Emellett azonban a tanulók egyéni ütemben, saját érdeklődésük szerint haladhatnak a tanulásban különböző Montessori-eszközök között válogatva (Németh, 1993). A budapesti Batthyány Lajos Általános Iskolában például 5., 6. osztályban a nap beszélgetőkörrel kezdődik, majd a reggeli után blokkban vagy 45 perces órákban történik a délelőtti tanítás, tanulás. Az ebédet, pihenést és a levegőzést követően önálló tanulással folytatódik a nap, abból a tantárgyból, amelyiknek a tanára szervezi a délutánt. Péntek délutánoként iskolán kívüli programokban vehetnek részt a tanulók, havonta egyszer pedig alkotó foglalkozásokon.²⁵

Celestin Freinet a Modern Iskolában három és fél napot szán a munkára, fél napot az összefoglalásra, fél napot az ellenőrzésre és fél napot a beszámolóra, valamint a következő hét megtervezésére (Freinet, 1982). A szentesi – Freinet-módszerrel dolgozó – iskolában, ennek adaptációjaként a napi időbeosztás a következőképpen alakul: A 9–11.40-ig tartó intenzív tanulási szakaszban a tanulók különböző nehézségi fokú munkakártyák segítségével dolgozzák fel és gyakorolják be az új ismereteket. A 13.30–14.30-ig tartó ismétlődő sávban történik a további rögzítés. 14.45–16.00 között pedig speciális képességfejlesztő foglalkozások vannak (Varga, 1999).

Peter Petersen Jéna-tervében a gyermekek életkorához, napi és heti munkaritmusához igazodó ritmikus heti terv található, mely az alábbi alaptevékenységekből áll: hétfői és szombati körbeszélgetések, a tanulás játékos formái, kurzus- és csoportoktatás, kézimunka oktatása, egyéb munkatevékenységek, ünnep. Minden délelőtt két, 100–105 perces tevékenységi szakasz van, az 50 perces kurzusoktatás után 30–35 perces szünetet közbeiktatva (Petersen, 1998). A Jenaplan elvét követve például a Perbáli Általános Iskolában az alábbi napi ritmus szerint zajlanak a foglalkozások: 8–8.45-ig tart az első óra – hagyományos módon testnevelés vagy idegen nyelv. Ezt követi egy negyedórás reggeliző szünet. 9–10.30-ig blokkóra keretében folyik a tanítás, tanulás. 10.30–11-ig játékkal töltött hosszú udvari szünet következik. A 11–12.30-ig tartó újabb blokk a napi tennivalóké és a feladatok végrehajtásáé (Suhajda, 2003).

A szegedi Fekete István Általános Iskolában egyedülálló oktatási modellt, úgynevezett MESEM programot (Munka- és Ellenőrzőkártyás Speciális Értékteremtő Modell) dolgoztak ki, melyet az alsó tagozaton szabad sávós, rugalmas időbeosztással valósítanak meg. Az egész napos foglalkozás háromnegyed 7-től fél 5-ig tart. Reggel háromnegyed óras beszélgetőkörrel kezdődik a nap. Ezt követi egy 3 és fél óras intenzív tanulási szakasz, amelyben váltakoznak a matematika és a magyar blokkok a készletárgyak témaköreit is beiktatva. Délről fél óras értékelő beszélgetés van, majd utána a tanulók egy óras szabadsávban fakultatív módon vehetnek részt különböző művészeti foglalkozásokon vagy egyéni fejlesztéseken. Ezután kerül sor a két és fél óras ismétlődő sávra. A nap utolsó másfél órájában napközis foglalkozások vannak.²⁶ Ehhez hasonló időszervezés figyelhető meg az iskolaotthonos formát választó intézményekben, ahol délelőtt és délután is folyik oktatás. „A kötelező tanórai foglalkozások, a nem kötelező tanórai foglalkozások, a napközis foglalkozások, a mindennapos testedzés foglalkozásai időkeretében”²⁷ nem csak elsajátítják a tananyagot a tanulók, hanem a házi feladatokat is az iskolában oldják meg.

„Az erdei iskola sajátos, a környezet adottságaira építő nevelés- és tanulás-szervezési egység. A szorgalmi időben megvalósuló, egybefüggően többnapos, a szervező oktatási intézmény székhelyétől különböző helyszíni tanulásszervezési mód, amelynek során a tanulás a tanulók aktív, cselekvő, kölcsönösségen alapuló együttműködésére és kommunikációjára épül” (Lehoczky, 2002). Ma már nagyon sok iskola szervez egyhetes erdei iskolai programot. Ilyenkor általában speciális órarendet használnak a pedagógusok. Megtartva a tantárgyakat, sajátos tartalommal töltik meg azokat. A szanki Általános

Művelődési Központ Gy. Szabó Béla Általános Iskolában például 2010-ben az egy hetes program első napját az alábbiak szerint szervezték meg a tanárok: Az utazáshoz kapcsolták az osztályfőnöki órát, a tömegközlekedési eszközök használatának szabályai gyakoroltatásával. A fizika tantárgy a Millenárisban tett látogatás során került előtérbe. A csillebérci Kalandparkban testnevelés órát tartottak. Az esti szabadprogram keretében pedig szituációs gyakorlatok segítségével a tanult idegen nyelvet gyakoroltatták a diákokkal (*V. Pothárné és Patkósné*, 2010).

Tantárgyon belül

A tantárgytömbösítés „a tanórai foglalkozások ciklikus megszervezésének rendje, melynek keretei között adott tantárgy, adott műveltségi terület, adott félévre számított tanórai foglalkozásait nem egyenletesen, minden tanítási hétre elosztva, hanem ciklikusan egy-egy időszakra összevonva szervezik meg”.²⁸

Tantárgytömbösítés esetén az órarendben legalább két órának kell lennie egy napon és egymást követve ugyanabból a tárgyból. Célszerű a tömbösített órákat a hét azon napjaira szervezni, amelyekre a legkevesebb tanítási szünet esik. Ügyelni kell arra is, hogy minden héten legyen legalább egy órájuk az adott tantárgyból a tanulóknak, különben könnyebben felejthetnek. Törekedni kell továbbá a szaktanár egyenletes leterhelésének biztosítására. A tantárgytömbösítés előnye, hogy többféle tevékenységközpontú munkaforma, így akár az időigényesebb kooperatív technikák is alkalmazhatók. A több, egymás utáni óra rugalmasabbá teszi az időbeosztást. Amire már nem marad idő, vagy amit nem tud befejezni a tanár az első órán, arra nem kell egy-két napot várni. Nagyobb léptekkel lehet haladni, ugyanakkor jobban el lehet mélyedni a tananyag egyes fejezeteiben. Az egyes részek egymásra épülése is nyomon követhetőbbé válik. Hátránya lehet viszont az, hogy az otthoni gyakorlás nem mindennapos és nem egyenletes mennyiségű. Annak a tanulónak, aki tömbösített órákról hiányzik, sokkal több anyagot kell egyszerre bepótolnia. Továbbá ilyen órákon a szakszerű helyettesítés is gondot okozhat. A marcali Mikszáth Kálmán utcai Általános Iskola 5. osztályában például a következőképpen oldották meg a 2010/2011-es tanévben a tantárgytömbösítést: Az A hét a matematikáé, a B hét pedig a magyaré volt. Szerdán három, csütörtökön két órát tartottak egymás után az adott tárgyból. Pénteken pedig mindkét tárgyból egy-egy óra állt rendelkezésére a szaktanároknak.²⁹

A tantárgytömbösítés egyik formája az epocha, melynek fogalma a Waldorf-pedagógiából származik. Olyan tanítási formát jelent, amelyben egy-egy tantárgy három-négy hetes időszakban, ezen belül minden nap az első két órában van tömbösítve megtartva (*Vekerdy*, 2005). Az epochális oktatás fő előnye, hogy a folyamatos, mindennapi tanulás lehetővé teszi a tananyagban való elmélyülést, a tanulók jobb megismerésével egyénre szabott feladatok adását, egy adott témakörre való ráhangolódást. Nem minden tantárgy alkalmas azonban a ciklikus feldolgozásra.

Az epochákat mindig az osztálytanító tanítja a főoktatás keretében. Ilyen formában kerülnek feldolgozásra a közismereti tárgyak. Például a Pesthidegkúti Waldorf Általános Iskola, Művészeti Iskola és Gimnáziumban, az 1–3. osztályban az írást, olvasást, számolást, formarajzot tanítják epochákban; a 4–6. osztályban ezekhez a tárgyakhoz jön még a nyelvtan, történelem, földrajz, természettan, geometria, fizika, szülőföldismeret. A 7–8. osztályosoknál a kémia, biológia és a csillagászat lesznek az újabb főtárgyak; 9–12. osztályosoknál pedig a művészet- és zenetörténet (*Kovács és Szentkúti*, 1999).

Ma már nemcsak a Waldorf-iskolákban találkozhatunk epochákkal. Például a budapesti Alternatív Közgazdasági Gimnáziumban az alaptárgyakat az alábbi tantárgyblokkokban tanítják: epochális formában a társadalomismeret, a természetismeret és a mate-

matikát; epochális és gyakorlati tárgyként a művészetet; több részből álló, heti rendszerességű tárgyként az informatikát. Ezek a blokkok olyan helyi tananyagok, melyeket az iskola egy-egy szakmai műhelye készített a hozzá tartozó tankönyvekkel, taneszközökkel együtt. A tantárgyblokkokat minden tanuló azonos tanrendben tanulja.³⁰

A klasszikus értelemben vett epochák mellett az Alternatív Közgazdasági Gimnáziumban bevezették a kisepocha fogalmát azoknál a tantárgyaknál, melyek tanításához, tanulásához egy tanévnél rövidebb idő is elégséges. Így a tanulásmódszertant, az elsősegélyt és a fogyasztóvédelmet egyhetes kisepochában, vagy 3–4 hétig évente egy-egy blokkban tanítják.³¹

A tanulmányban szereplő iskolák csak kiragadott példák. Érdeemes körülnézni a többi hazai iskolában. Az említett tanulás szervezési módokon kívül ugyanis még számos jó gyakorlat bevezetésével találkozhatunk.

Irodalomjegyzék

- Bacskey Bea, Lénárd Sándor, Rapos Nóra és L. Ritók Nóra (2008): *Kooperatív tanulás*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Wekerle Sándor Alapkezelő, http://old.wekerle.gov.hu/download.php?doc_id=2347
- Csillag Judit, Csirmaz Mátyás, Horváthné S. Lívia, Mikóné K. Éva és Orbán Józsefné (1999): „Lehet öröm a tanulás”. In: Füzfa Balázs (szerk.): *Süss fel nap. Alternatív óvodák és iskolák Magyarországon*. Soros Alapítvány, Budapest. 657–676.
- Csonka Csabáné és Szilágyi Imréné (1998, szerk.): *Kerettantervi ajánlás az összevont osztályokkal működő kisiskolák számára 1–4. évfolyamon*. Oktatási és Kulturális Minisztérium Közoktatási Főosztálya, Budapest. 2014. 01. 10-i megtekintés, Nemzeti Erőforrás Minisztérium, www.nefmi.gov.hu/kozoktatasi/kerettantervi-ajanlas
- Fehér Katalin (1997): Órarend szócikk. In: Báthory Zoltán és Falus Iván (szerk.): *Pedagógiai Lexikon*. Online változat. 2012. 03. 25-i megtekintés, <http://www.pedlexikon.hu>
- Freinet, C. (1982): *A Modern Iskola technikája*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hegedűs Gábor, Mayer Ágnes, Szécsi Gábor és Zombori Béla (2002): *Projektpedagógia*. Kecskeméti Főiskola Tanítóképző Főiskolai Kar, Kecskemét.
- Jeney Lajos (1997): Tanterem szócikk. In: Báthory Zoltán és Falus Iván (szerk.): *Pedagógiai Lexikon*. Online változat. 2012. 03. 25-i megtekintés. <http://www.pedlexikon.hu>
- K. Nagy Emese (é. n.): *Mutasd meg az iskolád, és megmondom, ki vagy!* 2014. 01. 10-i megtekintés. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, <http://tanitoter.ofi.hu/tervezes/knagy-mutasd-iskolad>
- Kovács László és Szentkúti Márta (1999): Nevelés más alapokon. In: Füzfa Balázs (szerk.): *Süss fel nap. Alternatív óvodák és iskolák Magyarországon*. Soros Alapítvány, Budapest. 93–122.
- Kristóf Péter (1998): A Palánta Iskola pedagógiatörténeti gyökerei. *Új Pedagógiai Szemle*, július-augusztus, 102–111. 2014. 01. 10-i megtekintés, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, <http://www.ofi.hu/tudastar/palanta-iskola>
- Lehoczky János (2002): *Erdei iskolai tanulás szervezése Magyarországon 2001-ben*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, <http://www.ofi.hu/tudastar/okologia-kornyezeti/erdei-iskolai>
- Mészáros István (1984): *Népköztudásunk szervezeti tartalmi alakulása 1777–1830 között*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- M. Nádas Mária (1998a): Az oktatás szervezeti keretei és formái. In: Falus Iván (szerk.): *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 345–367.
- M. Nádas Mária (1998b): Az oktatás szervezési módjai és munkaformái. In: Falus Iván (szerk.): *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 368–391.
- Montessori, M. (1995): A gyermek környezete. In: Kurucz Rózsa: *Montessori-pedagógia*. NODUS Kiadó, Veszprém. 80–85.
- Montessori, M. (2002): *A gyermek felfedezése*. Cartaphilus Kiadó, Budapest.
- Németh András (1993): *A reformpedagógia múltja és jelene (1889–1989)*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Németh András (2004): Az osztályterem és berendezésének történeti alakulása. In: Németh András és Pukánszky Béla: *A pedagógia problémátörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest. 507–527.

- N. Tóth Ágnes (2013): *Alternatív helyi tanterv a tanulásban akadályozott tanulókat összevont osztályban vagy integrált keretek között oktató iskolák számára 1–8. évfolyam (e-Book)*. Pápai Nyomda Kft., Pápa. 10–17.
- Pais-H. Szilvia (2011): *Ahol nincs iskolaszag... – A szombathelyi Waldorfban*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Nyugat Média és Világháló Egyesület, www.nyugat.hu/tartalom/cikk/a_perintparti_szo_fogadoban
- Petersen, P. (1998): *A kis Jena-Plan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Radnóti Katalin (2006): Milyen oktatási és értékelési módszereket alkalmaznak a pedagógusok a mai magyar iskolában? In: Kerber Zoltán (szerk.): *Hidak a tantárgyak között*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest. 131–166.
- Sáska Géza (2001): „Jó, hogy vége a nyolcvanas éveknél, és nem jön újra el!” *Iskolakultúra*, 11. 2. sz. 45–62.
- Suhajda Edit (2003): A Jena-Plan alkalmazása a perbáli általános iskolában. *Csempeszó*, 11. 14–17.
- Szabó Mária (2006): Pillantás az osztályterembe. In: Szabó Mária (szerk.): *A jövő előszobája. Tanulmányok a közoktatás kezdőszakaszáról*. Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. 2014. 01. 10-i megtekintés, <http://www.ofi.hu/tudastar/jovo-eloszobaja/pillantans-osztalyterembe>
- Szívák Judit (1998): A kezdő pedagógus. In: Falus Iván (szerk.): *Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 489–511.
- Varga Sándorné (1999): „...Van-e nagyobb kincs, mint a gyermek jövője?” In: Füzfa Balázs (szerk.): *Süss fel nap. Alternatív óvodák és iskolák Magyarországon*. Soros Alapítvány, Budapest. 264–282.
- Vekerdy Tamás (2005): *Másféle iskolák. (Talán: a Waldorf?)* Saxum Kiadó Bt., Budapest.
- V. Pothárné Fekete Irén és Patkósné Ujfaludi Lilla (2010): *Erdei iskola projekt*. 2013. 01. 27-i megtekintés, Gy. Szabó Béla Általános Iskola, <http://iskola.szankinfo.hu/dokumentum/erdei.pdf>
- Winkler Márta (2001): *Kinek kaloda, kinek fészek*. SHL Hungary Kft., Budapest.
- Zágon Bertalan és Nagy Ilona (é. n.): *A kooperatív módszer*. Részlet a Tanári kézikönyv Szociális kompetencia 1–12. évfolyam A tanulás irányítása című fejezetből. 2014. 01. 10-i megtekintés, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., www.sulinovaadatbank.hu/letoltes.php?id_id=2888

Jegyzetek

- ¹ Classroom Architect. 2014. 01. 10-i megtekintés, 4Teachers, <http://classroom.4teachers.org/>
- ² Premontrei Szent Norbert Gimnázium honlapja: *Szaktermek*. 2014. 01. 10-i megtekintés, <http://www.prem.hu/adatok/iskola.php?site=szaktermek>
- ³ Bathhány Lajos Általános Iskola honlapja: *A Montessori-jellegű oktatásról*. 2014. 01. 10-i megtekintés, <http://www.batthisk.sulinet.hu/newcurrent/keretrolunk.html>
- ⁴ Heltai Gáspár Általános Iskola honlapja. 2014.01.10-i megtekintés. <http://heltaisuli.dunaweb.hu/>
- ⁵ *Napraforgó Waldorf Iskola pedagógiai programja*. 2014. 01. 10-i megtekintés. Napraforgó Waldorf Iskola, http://www.napraforgoiskola.hu/pdf/ped_prog_2011.pdf, 22. o.
- ⁶ *Az Alternatív Közgazdasági Gimnázium pedagógiai programja*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Alternatív Közgazdasági Gimnázium, <http://www.akg.hu/program/>
- ⁷ 11/1994. (VI. 8.) MKM rendelet a nevelési-oktatási intézmények működéséről. 2014. 01. 10-i megtekintés, MKM jogszabálykereső, http://jogszabalykereso.mhk.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=20252.585277, 9. § (1)
- ⁸ Szent István Közgazdasági Szakközépiskola és Kollégium: *Csengetési rend*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Szent István Közgazdasági Szakközépiskola és Kollégium, <http://www.szistvan.hu/root/enaplo/csengetes.html>
- ⁹ 11/1994. (VI. 8.) MKM rendelet a nevelési-oktatási intézmények működéséről. 2014. 01. 10-i megtekintés, MKM jogszabálykereső, http://jogszabalykereso.mhk.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=20252.585277, 9. § (3)
- ¹⁰ Liszt Ferenc Általános Művelődési Központ, Általános Iskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény: *Házirend*. 2014. 01. 10-i megtekintés, *Mecsek-nádasdi Hirdető*, <http://www.mecsekhir.hu/iskola/ind1213.htm>
- ¹¹ *Társadalmi Megújulás Operatív Program Kompetencia alapú oktatás, egyenlő hozzáférés – Innovatív intézményekben* című pályázati felhívás. Kódszám: TAMOP-3.1.4/08/2.7. *Pályázati útmutató*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, <http://www.nfu.hu/doc/1259/>
- ¹² Kölcsey Ferenc Gimnázium: *Házirend*. 2010. 2014. 01. 10-i megtekintés, Kölcsey Ferenc Gimnázium, <http://kkfgnet.uw.hu/ihonlap/hazirend.pdf>
- ¹³ Hámori Waldorf Iskola: *Házirend*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Hámori Waldorf Iskola, [118](http://hamo-</p>
</div>
<div data-bbox=)

riwaldorf.hu/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=1&Itemid=125

¹⁴ Kisgöncöl Waldorf Iskola: *Tantárgyszerkezet*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Kisgöncöl Waldorf Iskola, <http://www.kisgoncol.hu/egyszeru/tantargyszerkezet>

¹⁵ Bethlen Gábor Általános Iskola és Újreál Gimnázium Kincskereső Tagiskolájának pedagógiai szemlélete. 2014. 01. 10-i megtekintés, Bethlen Gábor Általános Iskola és Újreál Gimnázium Kincskereső Tagiskola, <http://www.kincskereso-iskola.hu/dok/pedagogiaiszemlelet.doc>

¹⁶ *Társadalmi Megújulás Operatív Program Kompetencia alapú oktatás, egyenlő hozzáférés – Innovatív intézményekben* című pályázati felhívás. Kódszám: TAMOP-3.1.4/08/2.7. Pályázati útmutató. 2014. 01. 10-i megtekintés, Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, <http://www.nfu.hu/doc/1259/>, 54. o.

¹⁷ *Társadalmi Megújulás Operatív Program Kompetencia alapú oktatás, egyenlő hozzáférés – Innovatív intézményekben* című pályázati felhívás. Kódszám: TAMOP-3.1.4/08/2.7. Pályázati útmutató. 2014. 01. 10-i megtekintés, Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, <http://www.nfu.hu/doc/1259/>, 56–57. o.

¹⁸ Ábrányi Emil Általános Iskola: *Témahét „Egészségért”*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Ábrányi Emil Általános Iskola, http://www.nyirabranyiskola.hu/TAMOP/7_Tema_egeszseg.pdf

¹⁹ *Órarend készítő program*. 2014. 01. 10-i megtekintés, aSc Time Tables, www.asctimetables.com

²⁰ *Az elektronikus napló*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Taninform, www.taninform.hu/taninform/elektronikus-naplo

²¹ 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról. 2014. 01. 10-i megtekintés, Complex Kiadó, http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300079.TV, 52. § (3)

²² 2011. évi CXCV. törvény A nemzeti köznevelésről. *Magyar Közlöny*, 2011. dec. 19. 162. sz. 39622–39695. 2014. 01. 10-i megtekintés, Magyarország.hu Kormányzati portál, <http://jogszabalykero.so.mhk.hu/MK11162.pdf>, 6. sz. melléklet.

²³ *Kempelen Farkas Gimnázium Szervezeti és Működési Szabályzata*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Kempelen Farkas Gimnázium, <http://kfg.hu/docs/szmsz/>

²⁴ *Vesd össze: Tóvárosi Általános Iskola: Szervezeti és Működési Szabályzat*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Tóvárosi Általános Iskola, <http://www.tovarosi.hu/letoltesek.html>

²⁵ Batthyány Lajos Általános Iskola honlapja: *A Montessori-jellegű oktatásról*. 2014. 01. 10-i megtekintés. <http://www.batthisk.sulinet.hu/newcurrent/keretrolunk.html>

²⁶ Fekete István Általános Iskola: *Rólunk*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Fekete István Általános Iskola, <http://feketeistvanszeged.hu/index.php?m=2>

²⁷ 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról. 2014. 01. 10-i megtekintés, Complex Kiadó, http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300079.TV, 121. § (17)

²⁸ *Társadalmi Megújulás Operatív Program Kompetencia alapú oktatás, egyenlő hozzáférés – Innovatív intézményekben* című pályázati felhívás. Kódszám: TAMOP-3.1.4/08/2.7. Pályázati útmutató. 2014. 01. 10-i megtekintés, Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, <http://www.nfu.hu/doc/1259/>, 56. o.

²⁹ Mikszáth Kálmán utcai Általános Iskola: *Többsített órarend*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Mikszáth Kálmán utcai Általános Iskola, http://miksath-marcali.hu/TAMOP-Hirek/orarend_tomb.xls

³⁰ *Az Alternatív Közgazdasági Gimnázium pedagógiai programja*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Alternatív Közgazdasági Gimnázium, <http://www.akg.hu/program/>

³¹ *Az Alternatív Közgazdasági Gimnázium pedagógiai programja*. 2014. 01. 10-i megtekintés, Alternatív Közgazdasági Gimnázium, <http://www.akg.hu/program/>

Simon Katalin

Nyugat-Magyarországi Egyetem
Savaria Egyetemi Központ, Berzsenyi Dániel
Pedagógusképző Kar, Pedagógiai Intézet